

ոչ միայն իբր ազգ կ'ըլլայ արդէն փորձառու ժողովող մեղուներուն, այլ և կը գրգռէ կը հրապուրէ նորահաս մեղուները:

Նոյնպէս կը հարցնենք, արդեօք կեբակուր փնտոողները յախուռն կ'երթան հանգիւս պաժին պէս՝ թէ կը հետևին մասնաւոր նշաններու: Պիտիւրէ կը շարժէ մեղուններու պան մը շարքաբախտուն և հոտաւէտ սկաւառակի մը քով անուշահոտ նիւթով մը: Մերձաւոր այլ և այլ տեղեր ալ կը դնէ սկաւառակներ շարքաբախտուն ջուրով, ոմանք մինեոյն հոտաւէտ նիւթերն ունին, այլք՝ ոչ: Արդ մեղուները մի միայն և կամ գրեթէ միայն առաջին սկաւառակները կը փնտռեն:

Նոր մեղուները իրենց քթին մօտեցնելով՝ կամ աւելի իրենց բողբոլակներուն մէջ հաւաքելով պարող մեղուին միջոցով տարածուած հոտը՝ անվրէպ այն կողմը կ'ուղղուին՝ ուսկից կու գար այն անուշահոտ բուրումը:

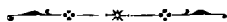
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՀԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ. — Արդ ինչ է նշանակութիւնը և կարեւորութիւնը բոլոր այս արդեանց՝ մեղուներուն կենաց վրայ ճիշդ գաղափար մ'ունենալու համար: Ենթադրենք որ թմրեցիկներ կը սկսին ծաղկել: Գիպուածով մեղու մը կը տեսնենք՝ որ ծաղիկներէ լաւ մը կը հաւաքէ առանց յոգնութեան՝ ստամոքսը մեղրով լեցնելով և կը դառնայ իր փեթակը:

Պարելով եղելութիւնը կ'իմացնէ, և նոյն ատեն ուրիշ մեղուներ իրենց յիշողութեան մէջ կրելով թմրի ծառին բուրումը, որ քիչ ատենէն գիրենք կը տանի ծաղկանց տեղը, կը սկսին նոր հաւաքումը. կ'երթան, կու գան, կը պարեն, մեղուններու նոր գունդեր կը կազմեն և այսպէս կարգաւ՝ մինչև որ պատուական աղբիւրն սկսի սպառել և չկարենայ մեղուն առատ և դիւրին աւար մ'ունենալ: Այն ատեն մեղուներուն այլ ևս մեծ երթիկներ չկ'ընեն կը դադրի և այսպէս ճշմարիտ յարաբերութիւն մը՝ կանխաւոր և զուգակշիռ չափով՝ կը տեսնուի մեղուններուն ինդրուածքին և ծաղկաբերութեան մէջ: Թմրի ծառին ծաղիկներն այնչափ կը քաղեն՝ որչափ որ օգտակար, կարեւոր

և բաւական են. նոյնպէս ալ կը վարուին ուրիշ ծաղիկներուն նկատմամբ:

Ինչպէս տեսնե՞ք՝ մեղուներուն լեզուն մարդկային լեզուին բնաւ չի նմանիր. անոնց լեզուն տարբեր կերպով կը դառնայ և բոլորովին տարբեր ոգով կ'ազդէ. առնելով նոյնը և թացարձակապէս մարդկային ընկերութեան ու երկրին ծառայութեան ու բարեկեցութեան:

Թարգմ. Հ. Ե. ՍԻՐՈՒՆՅԱՆ

ԱՅԼԵԻԱԿԱՆ

ԱՌՏԵԱԼԻ ՀԱՅԵՐՈՒՆ

ՆԵՐԿԱՅ ՎԵՃԱԿԸ

Ընդհանրապէս ո՛վ որ վերջերս ուղեւորութեան առիթով պատեն ունեցաւ Առտեալի, այսինքն Տրանսիլուանիոյ Հայերուն վրայոց լրագիրներու մէջ գրելու՝ շատ մը նախորդ գրողներու ըսածները կրկնեց, և իբր վերջին հետեանք՝ կնքեց զրաժ ժողովը չափազանցօրէն ծանօթ բացատրութեամբ մը՝ թէ այնտեղի Հայերը դժբախտաբար Հայ ազգութեան համար կորսուած կամ օտարացած պէտք է համարուին: Արդ, ուղեւորութեան մէջ եղողներու քանի մը օրուան և երբեմն նոյն իսկ քանի մը ժամուան սղոցեցութեան մղումէ գոյացուած վերոյիշեալ բացատրութիւնը՝ բոլորովին անճիշդ կը գտնեն՝ եւ որ տաւը և աւելի երկար տարիներով այդ Հայերուն մէջ մնացեր և անոնց հետ կենակցեր եմ, և արդարութեան պարտք մը կը համարիմ անոնց վրայոց տարածուած այդ աննպաստ՝ չըսելու համար սխալ հասկացողութիւնը ուղղել, և ամբաստանութիւնը՝ եթէ ոչ եղծմանել՝ այլ գէթ մեղմել:

Բայց նախ քան այդ եզրակացութեան հասնիլս՝ կարեւոր կը համարիմ չգիտցողներու համար գէթ համառօտ տեղեկու-

կին, և թէպէտ մտաւորապէս միշտ զարգացած մնացեր են բարձր աստիճանի վրայ, բայց մայրենի լեզուին գրեթէ բուլորովին կորուստը են:

Ձախազան պատճառներ ու պարագաներ զուգընթացեր են այս յեղափոխումն առաջ բերելու: Եւ հոս երկու հատ ինծի գլխաւոր երեցած պատճառ մէջ պիտի բերեմ:

Առտեալի Հայերը քանի որ ամփոփ ապրեր ու գործակցեր են վերոյիշեալ չորս քաղաքականներուն մէջ, և զբաղեր են երկրատիրութեամբ ու վաճառականութեամբ՝ մնացեր են հարուստ և հայերենագէտ: Բայց ինչպէս Հայաստանէ դուրս՝ քանի մը տեղերու գաղթական Հայեր, Առտեալի ազգայիններն ալ հրապուրուեր են պետական գործիչներու խարուսիկ դիրակեաց կեանքէն, անոր ընթացած արտաքին փայլէն ու կենսաթոշակներէն. ուստի ձկտեր են՝ իրենց երկրագործական և առեւտրական կեանքին անշուրթիւնը արհամարհելով՝ պետական պաշտօնեաներու դասակարգին հասնելու: Հոնգարական Պետութեան մէջ վայլած Հայերու ազատութիւնը, այդ Պետութեան՝ ցեղերու մէջ խտրութիւն չըղնող բարեացակամութիւնը, Հայերու ձեռք բերած հարստութիւնն և բարեկեցիկ կեանքը, և հայուն յատուկ իմացականութիւնն ու ճարտարամտութիւնը՝ միջոցներ եղեր են փութով իրենց նպատակն իրագործելու: Հայերու և մայրերու երազական փափաքն եղած է այնուհետև իրենց զաւակները պետական և քաղաքական կամ զինուորական երջանիկ մեծ կամ փոքր պաշտօնեաներ ծնանելու: Այդ փափաքներն լիովին հասնել են, բայց անոր կատարումը իրենց ընտանիքին նկատմամբ՝ ինչպէս որակեցի՝ երազային երջանկութիւն մը միայն ստեղծեր է, ի մնաս նախկին ունեցած իրական երջանկութեան:

Եւ իրացընէ, ինչ է պետական պաշտօնեաներուն մը՝ բարձրագոյն աստիճանէն մինչև խոնարհագոյնը՝ բայց եթէ ծառայական վիճակ մը. զի այդ պաշտօնեաներ Պետութեան ծառայ է, և տիրող մեծութիւնն անոր ծառայական վիճակը ծառայութենէ

դուրս չի հաներ և Պաշտօնեայն աւելի կամ պակաս արժէքով ամսավարձ մը կ'ընդունի, ինչպէս ուրիշ սովորական ծառաները. այդ ամսավարձը մատուցուած ծառայութեան կարեւորութեան և տարիներու աշխատանքին համեմատ՝ ոտն առ ոտն կը բարձրանայ, և երջանիկ պէտք է համարի ինքզինքը պաշտօնեայ մը՝ եթէ զանազան պարագաներու բերումով իր այդ յառաջագիմութիւնը չխափանուի, և ծերութեան ժամանակ ընդունած ամսաթոշակով կարենայ իր ընտանիքը չափով մը բարեկեցիկ վիճակի հասցընել: — Մինչդեռ երկրատիր, վաճառականը, արուեստաւորը, և այլն, որ և է ծառայական վիճակէ ազատ՝ իրենց իրենց տէրն են. վաստակէին տարիններու համրանքէ և մահացուցումներու շատութենէ կախումն չունի, այլ մի միայն իրենց ինքնագիտութենէն ու մտքի ճարտարութենէն, որով կը յաշուողին զրեթէ միշտ ինքրինաց ծերութեան կենսաթոշակն ապահովել, և ընտանեկան հարստութիւնն ու բարեկեցութիւնը հաստատագոյն հիմնուր վրայ դնել: — Ուստի Պետական ծառայութեան հետամուտ եղող ժողովուրդ մը հետզհետէ կը չքաւորի, մինչդեռ արուեստաւոր, վաճառական, երկրագործ և այլն, ժողովուրդ մը հետզհետէ կը հարստանայ: Ուրիշ կերպով չէր կրնար ըլլալ նաև Առտեալի հայ ժողովուրդեան. ան թողուց իր անշուք՝ բայց ինքնազատ վիճակը, և եղաւ Պետութեան փառաշուք ծառայն. հետեւաբար կորսնցուց իր հարստութիւնն ու ճոխաւէտ կեանքը:

Ընդհանուր աշխարհի, բայց մասնաւոր Հոնգարիոյ համար աղետալի հետեւանքներ (ըսեմ փակագծի մէջ՝ այդ ամենագնիւ ազգին համար չափազանցօրէն անարդար հետեւանքներ) ստեղծող վերջին ընդհանուր պատերազմը՝ զրկեց Տրանսիլուանիոյ պետական Հայ-ծառաները (Հայերու մեծամասնութիւնը) իրենց բարեգութ տիրույթէն. փոխանակեց Ռումանիական Պետութիւնը՝ իւրազգի պաշտօնեաներով, և պաշտօնեայ Հայերն ստիպուեցան գրեթէ ամէն ալ թողուլ իրենց զարաւոր բնակարանը,

և ընտանիքին հաց ճարելու համար տեղափոխուիլ յօշոտուած փոքրիկ Հունգարիոյ մէջ, որ իր մարդասիրական և հայասէր ծանօթ վսեմ զգացումովը կը ջանայ կարելի եղածին չափ այդ հաւատարիմ պաշտօնեաները զետեղել այս կամ այն պաշտօնաւանին մէջ. բայց ինչպէս կարելի է 62 զաւառներէ՝ 14 զաւառի միայն վերածուած երկրի մը մէջ հազարաւոր իրեն ասպատանող մաճառ և հայ պաշտօնեաներուն գործ հայթայթել — իսկ Ատտեալի մէջ կամայ և կամ ակամայ մնացող Հայերը և հայ-պաշտօնեաները՝ զրկուած իրենց պաշտօններէն և ապրուստ ճարելու ստիպուած՝ սկսան դարձեալ առեւտրական ասպարիզի մէջ մտնել, նորափարժ առեւտրականներ՝ Հրեայ, Սաքսոն և Ռոման քաջափորժ առեւտրականներու մրցանքի հանդէպ... Բայց վստահ եմ որ հայուն բնածիր ճարպիկութիւնը, տոկունութիւնը և խելքը՝ պիտի յաջողի հետզհետէ այդ ասպարիզին մէջ դարձեալ իրեն աստիւ բերել նախնական դիրքը ստեղծել:

Ատտեալի Հայերուն պետութեան պաշտօնեաներ դառնալու այս մոլութիւնը ուրիշ ցաւալի արդիւնք մ'ալ յառաջ բերած է՝ ի ֆրաս հայ լեզուի պահպանութեան: Պաշտօնեայն՝ ինչպէս ըսի՝ ծառայ մ'է, և ծառայն պարտաւոր է իր տիրոջ կամքին համաձայն՝ իր ծառայական պարտքը կատարելու համար՝ փոխադրուի հոն՝ ուր տէրը զինքը կ'ուզէ զետեղել: Պետական պաշտօնեայ հայը ստիպուած էր թողուլ վերոյիշեալ չորս հայաքաղաքներէն մին կամ միւրը, և պաշտօնին պահանջման գոհացումն տալու համար՝ փոխադրուիլ ընտանեօք Տրանսիլուանիոյ և երբեմն անկէ ալ դուրս՝ այս կամ այն օտարաբնակ քաղաքները, ուր կղզիացած ասպրեղով, դուրի հայ դպրոցէ և հայութեան կապերէ, անկարելութեան մէջ էր իր որդիներուն հայերէն սովորեցնել, և շատ անգամ այնպէս իր սերունդը կը ձուլուէր մաճառ ժողովրդեան հետ, որ այդ սերնդեան մէջ իրը հնաւանդ յիշատակ մը միայն կը մնար՝ թէ իր նախնիքը հայ են եղեր և

հայերէն կը խօսին ու կը գրեն եղեր: Ո՛րքան այսպիսի ընտանիքներու հանդիպեր եմ՝ բնաւ չապասած տեղեւորս մէջ, ուր անոնք աչքին առջև դրեր են հայազիր յիշատակարաններ և մանաւանդ հայազիր առեւտրական հաշուագրքեր, զորոնք իրեն սրբազան աւանդ, իրեն վերջին յարակցական կապ մը իրենց հայութեան՝ ինամրով պահեր էին ընտանեկան դիւաններու մէջ: Չկարծուի թէ սակաւաթիւ եղած են այսպիսի անհետացած հայեր. ընդհակառակն այսօր կրնամ ըսել չկայ Տրանսիլուանիոյ մէջ քաղաք մը, աւան մը, գիւղ կամ գիւղակ մը՝ որուն մէջ չգտնուին այսպէս ցրուած ցանեւած հին հայ գերդաստաններ, աւելի կամ պակաս չափով մաճառացած հայեր, որ սակայն կը թոթովեն. «Միւր հիները հայեակ կ'ըրոցէին»:

Իսկ վերոյիշեալ չորս հայ կեդրոններուն մէջ՝ մինչև վերջին ժամանակներս շարունակուել է հայ լեզուի ուսումը, քանի որ յատուկ հայ դպրոցներ շարունակուել են (ինչպէս այսօր Էլեռայի մէջ) նոյն տղայոց աւանդելու: Երբ Հունգար Պետութիւնն այդ քաղաքներուն մէջ ալ բարձրագոյն վարժարաններ կամ գիմնազիոններ հիմնել է, տեղացի Հայերն ալ աւելի կամ պակաս առատաձեռնութեամբ մասնակցել են պետական ծախքերուն, պայմանով որ այդ գիմնազիոններու մէջ հայերէն լեզուի դասաւանդութիւնն ալ մտցուի: Պետութիւնն այդ պայմանին գործադրութեան համար իր պարտաւորութիւնը կատարած համարել է՝ օրական աւանդուելիք ուսմանց ցուցակէն դուրս՝ ժամեր որոշելով, որոնց մէջ հայերէն սովորի ուզողները (հայ կամ օտար, ազգի տղաք) իրաւունք ունէին յաճախելու նշանակուած դասարանի մը մէջ և հոն հայ ուսուցչի դասերուն ներկայ գտնուելու: Այս իրաւունքը շարունակեց քանի որ Տրանսիլուանիա Հունգար Պետութեան մասնն էր կազմեց. բայց վերջին 25-30 տարիներու ընթացքին մէջ՝ շատ սակաւաթիւ էին հայերէն լեզուն սովորի ուզողները: Հայ աշակերտներուն մեծագոյն մասը, ուրոնք դժուարաւ կրնային օրակարգին մէջ

պարտաւորեալ ուսումներու ծանրաբեռութիւնը սովորիլ, սկսան անհոգանալ անոնց վրայ հայերէնն ալ սովորելու ծանրութիւնը ստանձնելու. և ծնողք ալ կամ թոյլապահանջ և կամ բոլորովին զիջող կը գտնուէին իրենց զաւակներուն չկամուլթեան հանդէպ, զոհ մնալով որ տղան պարտաւորեալ քննութիւններն յաջողապէս կատարէ, ուսման ընթացքի տարի չկորսնցնելով, ինչ որ իրենց քսակին կը վնասէր. իսկ հայերէն չգիտնալը՝ քսակնուն մնաս մը չէր հասցներ. թէ և կը փափաքէին որ տղաք մայրենի լեզուն ալ սովորին, բայց այդ փափաքը փափաքի սահմանէն դուրս չէր ելլեր. իսկ կիսկատար հայերէն սովորող աշակերտներն ալ (որ երբեք կեանքերնուն մէջ այդ լեզուն զործնականօրէն կիրարկելու առիթը չունէին) երբ ուսմանց ընթացքին աւարտին, զործնական կեանքի զբաղումներու յաճախութեան մէջ՝ քիչ մը սովորած հայերէնին ալ կը մոռնային, կամ հազիւ անով քանի կը բառ կամ նախադասութիւն թոթովել մընային:

Այսպէս ուրեմն ներկայիս Առտեալի մէջ մնացած Հայութիւնը կը գտնուի բարեկեցիկ վիճակի նկատմամբ շատ համեստ (չըսելու համար չըսուր) պայմաններու մէջ, իսկ հայերենի գիտութեան նկատմամբ՝ բոլորովին տգիտութեան մէջ, բացառութիւն կազմելով եկեղայի (Սոմոշուվարի) Հայերը, որոնց մէջ դեռ հայ լեզուի դասաւանդութիւնը կը շարունակուի՝ շնորհիւ Վիլնայի Միլիթարեան Հայերուն: — Իզիսարեթու պոյսի մէջ՝ ուր հազիւ 15—20 հայ ընտանիք մնացեր են հիմայ, Վենետիկ Միլիթարեաններն աննպատակ գործ համարեցան իրենց հոն ունեցած վանատունը պահել, լաւագոյն դատելով (եթէ կարելի ըլլայ) նոյնը հաստատել Հունգարիոյ կեդրոնը՝ Պուտափեշտի մէջ, ուր Առտեալէն նորագաղթ Հայերով ազգայիններու թիւը անելով՝ 3000ի չափ կը հաշուուի, որոնք զուրկ են բոլորովին հայածէս քահանայէ և դպրոցէ, և զանոնք ձեռք բերելու համար դիմումն ըրեր են Վենետիկ Միլիթարեաններուն:

(Շարունակելի) Հ. ԱՌԱՅԱՍ Վ. ՏԻՐՈՅԱՆ

ՄԻԽԹԱՐԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՅ - ՎԱՐԺԱՐԱՆ

« Բ Ե Ն Ե Դ Ի Կ Տ Ո Ս Ժ Ե . »

Գաղղիոյ 1922

Բուսն փոթորիկի մը զործած աւերին մեծութիւնը անոր հանդարտելէն վերջէ չոր կը հասկըցուի: Հայ ժողովուրդը իր կրած ֆրասին ահաւորութեան՝ 1917ի գինադադարէն վերջէ նախ ամբողջովին վերահասու եղաւ. հայաբնակ գիւղեր ու թաղեր աւերուած, միլիոն մը հայ խաղաղ բնակչութիւն, կիներ, մանուկներ ու ծերեր զարհուրելի անգութ եղանակներով ջարդուած էին: Հայութեան բեկորները անապատի աւազներուն վրայ սփռուած էին, իսկ մաս մը փոքրիկներ՝ թրքական որբանոցներու մէջ փակուած: Զինադադարէն վերջէ ամէն կողմ անհայր ու անմայր մնացած մանուկներ երևան եկան: Հայ և օտար զինուոր ձեռքեր սկսան զանոնք ժողովել ու խնա-

մել. թրքական որբանոցներէն ետ առնուեցան հազարաւոր որբեր, Աճէտ ու Մէհմէտ եղածներ՝ դարձեալ կոչուեցան Լևոն և Արտաշէս, Ալիշէ ու Ֆրմաթ եղածներ՝ Հայկանուշ ու Նուարդ:

Պոլիս գտնուող Միլիթարեան վարդապետները արգէն շատ կանուխէն մեծ ջանքեր ըրին որբեր ժողովելու, բայց յարմար չէիք մը գտնելու դժուարութիւնը անյաղթելի եղաւ՝ հակառակ բոլոր դիմումներուն: Յետոյ պահ մը Ազգային խնամատարութեան հետ բանակցութիւններ կատարուեցան, անոր խնամքին տակ գտնուող բոլոր որբերուն ուշիմագոյններն ընտրելու և անոնց՝ Միլիթարեան վարչութեամբ բարձրագոյն ուսում տալու համար: Գժեխտաբար այս գեղցիկ ծրար-